

Date: 27th July-2026

O'ZBEK ERKAKLAR RAQS SAN'ATI RIVOJINING TARIXIY BOSQICHLARI

Nazarova Eliza

O'zbekiston davlat xoreografiya akademiyasi

“Xoreografiya jamoalari rahbari” ta'lim

yo'nalishi 4-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: **Matluba Murodova**

Raqs san'ati va uning rivojlanish bosqichlariga nazar solsak, uning naqadar qadimiyligini anglaymiz. Raqs san'ati dunyo xalqlarining eng qadimiy san'at turlaridan biri hisoblanadi. Qadimiy raqslar ibtidoiy davrda yashagan insonning mehnat jarayonida va atrofdagi hodisalardan olgan hissiy taassurotlari bilan bog'liq holda yuzaga kelgan. Raqs zamoniy va makoniy san'atning shunday turiki, unda badiiy obraz inson gavdasining ritmik uyushgan, tasviriy va ifodaviy harakatlari bilan yaratiladi. Raqsda raqqosaning garmonik tana harakati va holatlari, yuz imo-ishoralari, ritm, temp orqali obraz yaratishi raqsning asosiy vositasidir. Raqs dastlab qo'shiq va so'z bilan bog'liq bo'lib, keyinchalik mustaqil san'at turiga aylangan. Har bir xalqning o'z raqslari bo'lib, raqsning ijro uslubi, plastik harakatlar tasviriy vositalar bo'lib, raqslar shu xalqning tarixiy, ijtimoiy, geografik sharoitlari ta'sirida tarkib topgan va rivojlangan. Har bir xalqning raqsida ovchilik, chorvachilik, dehqonchilik va hunarmandchilik bilan bog'liq mavzular, lirik kayfiyatlari shu bilan birga shu xalqning boqinchilarga qarshi kurashi ham o'z aksini topgan.

Markaziy Osiyoda bronza davrining oxirlarida va ilk temir davridagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy o'zgarishlari muqaddas “Avesto” kitobida aks etgan. Zardushtiylikning bu muqaddas kitobida raqs san'ati ikki yo'nalishda rivojlanganligi haqida ma'lumot mavjud. “Avesto” qismlarining diniy marosimiy ijro shartlari va uning ijro usullariga e'tibor qaratilsa san'atning boshqa turlari bilan birga raqs san'atining rivojini ilg'ash mumkin. O'zbekiston hududida topilgan turli tasvirlar, arxeologik topilmalar bu yerda raqs juda qadimiyligidan dalolat beradi. Masalan, Navoiy shahridan 60 kilometr shimolida Qoratog' etaklaridagi Sarmishsoy qoyatog'larida jami 100 dan ortiq rasmlar orasida raqsga tushayotgan ikki kishi tasviri ham topilgan. Olimlarning fikricha bu rasmlar bundan 3 ming yil burun, ya'ni quldorlik jamiyatiga aloqador bo'lgan davrda toshlarga chizilgan va o'sha davr diniy marosim hamda xalq o'yinlari yodgorliklaridan biri hisoblanadi. Bu suratlarda raqqoslarning turli kompozitsiyalari bor. Ular ikki kishidan bo'lib turli turkum raqslar ijro etmoqdalar. Chunonchi 4 raqqosning o'yin xarakteri urush va g'alaba ma'budi Mirrix mifologiyasi obrazlari talqiniga o'xshaydi. “Avesto” bo'yicha Mirrix qurollangan baquvvat bir yigit sifatida tasvirlanadi. Bu suratlar o'sha davr qahramonlik raqslarini xarakterlab berish jihatidan katta qiziqish tug'diradi. Ularning belida kalta qilich osilgan va juda jo'shqin ritmda raqsga tushmoqdalar. Raqqoslarning qo'l, oyoq, tana harakatlari imo-ishoralari bir xil va bir-biriga monand bo'lib, qandaydir bir ma'noni anglatadi. Ularning raqslari bir tomondan go'zallik baxsh etsa ikkinchi tomondan jasurlik, qaxramonlik

Date: 27th July-2026

kayfiyatlarini yoki jangga kirish oldidan zo'r tayyorgarlik ko'rayotganlarini eslatadi. Bu raqqoslarning qo'l, oyoq, tana harakatlaridagi keskin va aniq chiziq, qo'lni yuqori ko'tarib, tizzani biroz bukibroq o'ynashi, sakrab, jo'shqin ritmik harakat qilish xuddi hozirgi Xorazm o'yinlariga o'xshab ketadi[1, 51-52-b.].

Yuqorida keltirilgan dalillarning barchasi bizning yerlarimizdan topilgan. Ularda aks ettirilgan suratlar esa shu yerda yashagan insonlar tomonidan qachonlardir chizilgan. Chizilgan suratlardan shu narsani anglash mumkinki, tasvirdagi qiyofalar erkak yoki ayol ekanligini to'liq anglash qiyin. Bu suratlarda ko'proq erkaklar aks ettirilganligini ko'rishimiz mumkin. Negaki tasvirlarda ko'rsatilgan raqs holatlari aynan erkaklar bajaradigan harakatlarga mos keladi. Chunki bu raqqoslarning qo'l, oyoq, tana harakatlaridagi keskin va aniq chiziqlar hozirgi erkaklarga monanddir. Shuning uchun ham suratlarda erkak raqqoslar tasvirlangan degan xulosa chiqadi. Lekin shu narsa qiziqki bu raqslar nimaga bag'ishlangan? O'z xarakteri bilan bu raqslar bizning fikrimizcha harbiy – qahramonlik raqslaridir.

Tarix fanining otasi Geradot o'zining "Tarix" kitobida Amudaryo bo'yida yashovchi massagetlar kechasi gulxan yoqib, uning atrofida aylanib, tong otguncha raqsga tushib, qo'shiq aytishlari xususida ma'lumot beradi. "Avesto" asarining "Yasht" bo'limida ham bunday ma'lumotlar talaygina. Buyuk alloma Abu Rayhon Beruniyning "O'tmish xalqlaridan qolgan yodgorliklar" asarida otash bilan bog'liq raqs udumlari haqida ajoyib ma'lumotlar keltirilgan. U qadimda xorazmliklarda "Ochom" bayrami bo'lganligini, bu bayram yangi yil bayrami sifatida nishonlanganligini yozadi. Unda asosiy g'oya yomonlik xudosi Axriman bilan yaxshilik xudosi Axuramazda o'rtasida boruvchi kurash raqslarda ifoda etilgan ekan. Raqqoslar holdan toyguncha raqsga tushib, ruhiy ozuqa olganlar[2, 6-7-b.].

Yunon Baqtriya podsholigi davrida (mil. av. IV-III asrlar) Turon raqs san'atining darajasi Yunoniston, Vizantiya, Hindiston va Xitoy bilan bahslashga olgan. O'zbekiston sarhadlarida Yunon, Boxtar, Kushon, Sug'd, Parkona, Xorazm davlatlarida raqs san'ati shu darajada rivojlandiki, shu jumladan, raqs ustalari Buyuk Ipak yo'llari bilan Misr, Rum - arab o'lkalarigacha yetib borganlar.

O'zbek xalqining qadimiy raqslaridan biri bo'lgan "Katta o'yin" haqida turli fikrlar mavjud. "Katta o'yin" murakkab bir syuitani, ruboiy va g'azallar to'plamini yodga soladi. Tuzilishi murakkab, turli harakatlarni o'zida jam qilgan bu raqs ko'p yillardan beri xalq orasida yashab kelayotganligi bu xalqning qadimdan o'ziga xos raqs san'atiga ega ekanligidan darak beradi. Ayrim ma'lumotlarga ko'ra "Katta o'yin" bir syujetga bog'langan kichik-kichik raqs parchalaridan iborat bo'lgan va bu raqs ijrosida 280 usuldan foydalanilgan. Eramizdan avvalgi III-IV asrlarda, ya'ni Aleksandr Makedonskiy davrida raqqoslar bu raqsni ijro etishda barcha usullaridan foydalanilgan ekan.

O'zbek raqs san'atining keksa namoyondalarining fikrlariga ko'ra "Katta o'yin" XIX asrda murakkab raqs spektakli-anii syujet asosida o'sib boruvchi asar sifatida ijro etilgan hamda raqs harakatlarida qadimiy urf-odatlarini eslatib turuvchi harakatlar ham mavjudligi haqidagi manbalar uchraydi.

Date: 27th July-2026

Hozirgi o'zbek va tojik xalqlarining ota-bobolari qadim zamonlarda qishning tamom bo'lishi va tabiatning uyg'onishini simvolik tasvirlovchi "o'lish va tirilish" xudosi – Siyovushga bag'ishlab bahor saylini o'tkazishgan. Yozma manbalarga va moddiy madaniyat yodgorliklarida keltirilgan ma'lumotlarga qaraganda, Tabiat xudosisiga bag'ishlangan sayllar o'tkazish O'rta Osiyo xalqlarida o'rta asrning boshlaridayoq odat bo'la boshlagan edi.

Siyovushga bag'ishlangan o'rta asrlardagi sayllar bir necha kun davom etgan. Xitoyliklarning yozma manbalarida keltirilishicha Samarqand aholisi Siyovush bayrami bilan bir vaqtga to'g'ri keladigan bahorgi Navro'zni yetti kun bayram qilar ekanlar. O'rta asrning Siyovush haqidagi afsonasi qadimiy "Katta o'yin" raqsiga asosiy mazmun bergan, deb taxmin qilish mumkin. "Katta o'yin" usullarining nomlarini birma-bir ko'rib chiqilsa, o'yinning syujeti shakllanadi va bu syujet Siyovush saylining syujeti bilan o'xshashdek ko'rinadi.

XIX asrning oxirlarida "Katta o'yin" ning ijrochilari bu raqsni ma'lum darajada sahna qonun qoidalariga moslashtirdilar.

Xalqimizning xoreografik merosida "Katta o'yin" ning mavjudligi o'zbek raqsining qadimiy tarixga ega ekanligidan va ko'p asrlardan beri rivojlanib kelayotganidan darak beradi.

XV asrda O'rta Osiyoda raqs san'ati an'alariga bo'lgan e'tiborni A.Navoiyning "Majolisun-nafois" asari va Vosifiy asarlaridan bilib olamiz. O'sha davrda Hirotda mashhur bo'lgan raqslardan birini A. Vamberi shunday ta'riflaydi: "Raqqos behad shinam kiyingan bo'lib, minbar ustida o'ynaydi. Har bir harakat va imosi musiqa va ashula taktiga mos, chaqqon va nafis harakat qiladi..."[3, 6-7-b.]. Vosifiy o'z asarlarida Mas'ud, Ali degan raqqoslarning yuksak talantlari haqida zavqlanib hikoya qiladi.

XVI -XIX asrlar mobaynida turli ijtimoiy tuzum va qarama-qarshiliklarga duch kelinsa-da raqs san'atining elementlari xalq orasida ijro etilib, saqlanib qoldi. Asrlar davomida ijrochilar tomonidan sayqal berilib, kelajak avlodga yetkazildi[4, 82-b.].

Bu raqslarni faqat erkak raqqoslar ijro etishganligi ham ma'lum. Bunday raqslar marosimiy raqs hisoblanib, raqs jarayonida ularning kiygan kiyimlari harakatlari barchasi o'tkazilayotgan marosimga mos bo'lishi shart bo'lgan. Jumladan "eramizdan oldingi 2-1-ming yilliklarda Farg'onaning Saymalitosh tog'i g'orlarida chizilgan suratlar ichida o'yinga tushayotgan dumlik kishilar guruhi ham bor. Ular ikki kishi - ikki kishi bo'lib birlariga yuzma-yuz turib, qo'llarini ko'tarib ehtiros bilan o'ynamoqdalar" [5, 169-b.].

Bu manbalardan shu narsa malumki qandaydir bir marosim vaqtida ijro etilayotgan raqslar jarayoni tasvirlangan. Ammo shu narsa aniq emaski bu ijrochilar erkakmi yoki ayol kishimi noaniq. Ammo mantiqan taxmin qiladigan bo'lsak bular ikki kishidan bir-biriga qarab o'ynamoqda, bundan shu narsa ma'lumki bugungi kunda ham bizning to'y xashamlarda yoki bayramlarda yigitlar bilan qizlar xuddi shu tarzda bir-birlariga qarab o'ynashadi. Bu mantiqdan kelib chiqqan holda esa rasmdagilarni ayollar va erkaklar yonma-yon birgalikda raqs ijro etmoqda deyishimiz mumkin. Haqiqatdan ham O'zbekiston hududida topilgan va ibtidoiy jamiyat davriga mansub tasviriy san'at yodgorliklarida

Date: 27th July-2026

pontamim raqsga tushib turgan kishilar tasvirlarini juda ko'p uchratamiz. Ular turli mazmun va xarakterga egadir. Ba'zilar mehnat va ov jarayonini tasvirlasalar, boshqalari bo'lsa jangovor o'yinni eslatadi. Bular shuni ko'rsatadiki, dunyoning turli qit'alarida bo'lganidek, O'zbekiston hududida ham odamlarning boshqa qiyofaga kirishi va pontamim raqs san'ati ibtidoiy zamonlardanoq shakllana boshlagan.

XX asrda raqs san'atida raqs maktablari vujudga keldi. Ular Buxoro raqs maktabi, Xorazm raqs maktabi va Farg'ona raqs maktabi deb nomlanib, o'ziga xos yo'nalishlarni shakllantirdi. Mazkur yo'nalishlarning har biri asrlar davomida tarixiy bosqichlarni bosib o'tgan va rivojlangan raqs harakatlarini o'z ichiga oldi. O'zbek xalq raqslari o'zbek kasbiy raqslarining barcha shakllarini o'zida mujassamlashtirgan va aksar hollarda ularni mahalliy harakatlar va shakllar bilan to'ldirib beradi.

Bu yerda bir xususiyatni alohida ta'kidlash lozimki, aksar qo'shiq, raqs tadqiqotchilari faqat o'zbek milliy madaniyatining Farg'ona vodiysi viloyatlari, Toshkent, Samarqand, Buxoro viloyatlari misolida tadqiq etganlar. Jumladan, Surxondaryo, Qashqadaryo, Qoraqalpog'iston xalqlarining qo'shiq va raqs san'atiga kam e'tibor berilgan. Mustaqillikdan so'ng bu kemtik holatga barham qo'yildi. Xalq raqslari yangi maktablarining o'ziga xosligi o'rganilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rahmonov M. O'zbek teatri (qadimiy zamonlardan XVIII asrga qadar). –Toshkent, Fan. 1975. B–52.
2. Matyoqubova G. Ofatijon lazgi. T.: B–6.
3. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. Сб., 1865. 361 с.
4. Murodova M. Xalq ijodiyoti. T. "O'zbekiston" 2015.
5. Karimova R. O'zbek raqslari. –Toshkent: Cho'lpon, 2003.

